

H. Rosman (Gotlands handelsförbindelser på 1600-talet, Rig, bd. 13, 1930) har oplyst, at der i de første tiar af 17. aarh. fandt nogen indvandring sted til Gotland fra Hertugdømmerne (sml. den samtidige udvandring herfra til Norge). Det fremgaar ikke af Kellgrens bog, om der kendes senere eksempler paa indvandring af denne art.

Man kan lejlighedsvis i akademiske historiske — ikke mindst økonomisk-historiske — afhandlinger træffe ret snurrede udtryksmaader. Her er et par eksempler fra Kellgrens disputats: »I Visby stad utgjorde tjänarna c:a 25 % av de mantalsskrivna, vilket betyder, att var fjärda individ av stadens mantalsskrivna inbyggare tillhörde denna befolkningsgrupp» (s. 87). — »För sin transmarina handel och för sina förbindelser med yttervärlden var Gotland helt och hållet hänvisat till sjöfarten» (s. 145). — Flera kunde anføres.

Bogen har (s. XIX) en ret fyldig liste over »Rättelser och tillägg». Mon ikke totalarealangivelsen for præstegaarden i Dalhem: 24 tunnland (s. 108) burde være korrigeret her?

C. O. Bøggild-Andersen.

Erik Lundberg sluttede i 1932 en artikel i Rig om *Nyare forskning över svensk byggnadshistoria* med at ønske samlede fremstillinger ved siden af de mange detailundersøgelser. Han var utilfreds med, at man udelukkende studerede formudviklingen, og vilde ogsaa søge tilknytning til den kulturhistoriske videnskab, og »givetvis ha vi härvid mycket att lära oss av den rena etnologiens repræsentanter» (Rig 1932, s. 118).

Nu foreligger hans egen samlede fremstilling: *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400* (Sthlm. 1940, 640 Sider). For et dansk historisk forum har den ikke alene interesse, fordi svensk middelalderarkitektur i de tidligere danske provinser jo ogsaa er dansk, men ogsaa fordi den er bygget op efter synspunkter, der kan gøre det lettere for historikeren at bruge middelalderlig kunsthistorisk og arkæologisk stof som kildemateriale. Dette være sagt uden at dele Lundbergs irritation over detailundersøgelserne, en irritation, der dog vist heller ikke bunder saa dybt.

Bogen har ganske vist sine fejl. Den er tyk som en vejviser, og skønt den ser ud som en haandbog, kan den dog alligevel ikke bruges som saadan, ja maa oven i købet anvendes med forsigtighed, for den gaar ofte mod andres resultater, og da noterne er ret sparsomme, og der ikke er nogen bibliografi, kan det være

svært at slaa litteraturen efter for at tage stilling til problemerne¹. Desuden bygges der for meget paa fantasifulde hypoteser. — Billedmaterialet er rigt, og det er godt reproduceret, men saa sparsommeligt sat op med mange uensartede billeder i en blok paa samme planche, og med billedteksterne samlet under blokken, saa det til tider er lige ved at gaa ud over klarheden.

Men den har sine fortrin. Den følger programmet fra 1932. Det er landsbykirkerne, der behersker fremstillingen, og baade verdslig arkitektur og topografi er medtaget. De ny synspunkter mangler endnu den gennemarbejdning og diskussion, det kunsthistoriske stof har, og er derfor ikke altid ført til bunds. Der er dog ikke tvivl om, at de faar betydning for kunsthistorisk forskning. For historikeren er de værd at lægge mærke til, for det er den tilskæring, der gør stoffet anvendeligt som kildemateriale for den »almindelige historie».

Bogen begynder med en stor, instruktiv oversigt over de europæiske forudsætninger. Kontrapunkterne er arven fra antiken og den feudale kulturs indsats. — Indtil 800/900 fandtes der i Europa en fælles stiludvikling paa senantik tradition med Byzans som centrum. Men fra Karolingertiden blev der i Frankeriget lagt et grundlag for en selvstændig udvikling. Og den feudale kulturs store fornyelse i europæisk stiludvikling: Gotiken kom fra Normandiet.

Det maa understreges, at der hos Lundberg ikke er tale om nogen antik tradition fra Byzans formidlet til Sverige direkte østfra. Den antike bygningstradition, som f. eks. den lave tagstol med to skraatstillede støtter til spærene, kom fra England. Den høje tagstol med mange krydsende støtter repræsenterer den feudale kultur. Den blev udformet i den normanniske træarkitektur, der senere udviklede sig til Gotiken, og som kun findes bevaret i en afspejling i norske stavkirker.

Profanarkitekturens antikke traditioner i Sverige, som de f. eks. viser sig i Loftsboden, er fælleseuropæiske og gaar tilbage til senantikens hus (kendt fra syriske ruinbyer). Loftsboden i to stokværk og med galleri ud for det øverste er af samme type som f. eks. middelalderborgens to-rums bolighus i to eller flere etager.

¹ Med hensyn til borgarkitekturen kan dog henvises til Lundbergs bog *Herremannens bostad* (Sthlm. 1935), der har en stor litteraturfortegnelse. — Efter *Byggnadskonsten* har Lundberg udsendt en bog af mere populært tilsnit *Svensk bostad* (Sthlm. 1942), hvor han foruden herregaarden ogsaa behandler bonde- og borgerbolig fra oldtiden til vore dage, her findes en mindre litteraturliste.

For romansk kunst i Skandinavien er polerne England/Normandiet og Tyskland, og for den tidlig-romanske periode er det overvejende Englands førkarolingiske, senantikke traditioner, der har haft betydning. Under Gotiken er forholdet noget anderledes. Paavirkningerne kom hovedsagelig fra Hansestæderne, der var præget af Nordfrankrig.

Maaske bedst, i hvert fald mest i overensstemmelse med programmet, er afsnittet om træarkitekturen og de første stenkirker. De ældste kirkers anglo-normanniske præg, beliggenheden i nærheden af kongsgaardene i landsbyer, der har været centre i hver sin egn tydes som udtryk for kongens arbejde paa at skabe magtcentre efter engelsk forbillede. Ogsaa byplanerne, f. eks. Lunds afspejler engelsk paavirkning. — Med hensyn til Lund maa det dog nævnes, at Ragnar Blomqvist i *Tusentalets Lund* (Lund 1941) har et divergerende syn¹.

Lundberg beskæftiger sig særlig med 12. aarh. — den interessante periode, hvor vesteuropæisk kultur for alvor trængte igennem i Skandinavien. Tiden fra 11. aarh. til et stykke ind i 12. omfattede den grundlæggende nordsøgruppens egentlige periode, der var præget af engelsk-normannisk arkitektur, og hvor Skaane og Jylland stod hinanden nær. Lundberg skelner her som overalt i sin bog mellem de store kirkers arkitektur, her: Knud den helliges domkirke i Lund, der var paavirket af Bremens, og de smaa landsbykirker, der bevarede den angelsaksiske tradition. Det er et af de perspektiver, bogen er saa rig paa. — Ogsaa Sigtunakirkerne har interesse ud over det strengt kunsthistoriske. Sigtuna var bispesæde, før Uppsala blev det omkr. 1150. Og St. Per i Sigtuna var oprindelig anlagt som domkirke. Den er angelsaksisk paavirket med et stort centraltaarn over korsskæringen og har desuden været planlagt med taarnanlæg i vest, den har fulgt en kirketype, der blev almindelig i Norge omkr. 1125. De ældste stenkirker i Mälardalen hentede impulser fra Sigtuna. Og det er det ejendommelige, at disse kirker ikke ligger ved kongsgaardene, men ved de vigtige vandveje mellem Østersøen og Mälarn. — Før og efter midten af 12. aarh. kom en tysk paavirket tid, der prægedes af ombygningerne ved domkirken i Lund, hvortil mønstret hentedes fra Speyer. I slutningen af aarhundredet optraadte en række lokale skoler, der omformede de fremmede træk.

Gotland, der var centrum for Østersø-handelen, havde en særstilling. I hele middelalderen drev bønderne handel, ja til 1200 beherskede de fuldstændig handelen paa øen², hvor landsby-

¹ Omtalt af Lundberg i *Fornvännen* 1942, 390—98.

² Adolf Schück, *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*, (Sthlm. 1926), 46 ff.

kirkerne endnu vidner om deres velstand. — Johnny Roosval har gennem sine grundlæggende studier bragt overskuelighed i det rige stof og udskilt en række mestre, nogle navngivne som Hegvald (1100—30) og Sigraf (1175—1210), andre har han givet malende anonymnavne som Byzantios (1130—70) og Majestatis (1150—85). Lundberg anerkender disse mestre, men har en helt anden tidsfæstelse¹. — Fra 12. aarh.'s slutning fik de tyske købmænd i Visby ledelsen. Lundberg viser, at Visbys kirker ikke er paavirket af Østersøbyerne, men direkte fra Westfalen, hvorfra købmændene kom², sikkert et vidnesbyrd om konkurrencen mellem Visby og de tyske Østersøbyer.

Bogens sidste tredjedel omhandler tiden mellem 1200 og 1400.

I kapitlerne om Gotiken arbejder Lundberg stadigvæk ikke blot med de store kirker som Uppsala, Linköping og Vadstena (Vadstenas hallekirke — dvs. en kirke, hvor alle skibe er lige høje — sættes meget overbevisende i forbindelse med hallekirkerne i Visby), men ogsaa med landsbykirkerne og bestemmer typernes udvikling i forhold til deres geografiske udbredelse. Og han gennemgaar desuden borge, byplaner og byernes verdslige arkitektur. — I 13. aarh.'s første halvdel kom en overflod af tysk arkitektur over Sverige, i sidste halvdel viser der sig en national reaktion herimod, baade forgrovende (Strängnäs) og forenklende (Visby). Til de største opgaver hentes dog impulserne umiddelbart fra udlandets førende kunststrømninger. Begyndelsen af 14. aarh. er de store tegl- og kampestenskirkers tid. Men ellers er det særlig tilføjelserne, der behersker 14. aarh.'s kirker: udvidelser af skibet mod vest, eller koret mod øst, tilbygning af sakristier, der ofte kan give os indtryk af middelalderens verdslige boligforhold, af vaabenhuse, der som samlingspladser viser, at den ene sognefunktion efter den anden fandt udtryk i kirkebyggeriet, og saa er der — som her i landet — frem for alt hvælvingsbyggeriet.

Det ligger nær at sammenligne Lundbergs bog med to beslægtede, nemlig M. Mackeprangs *Vore Landsbykirker* (1920) og Johnny Roosvals *Den baltiska nordens kyrkor* (1924).

¹ Johnny Roosvals datering er fremlagt i *Die Kirchen Gotlands* (Leipzig 1912), *Die Steinmeister Gotlands* (Sthlm. 1918) og revideret i *Fornvännen* 1925, 1926 m. m. — Lundberg har allerede fremsat sin datering i *Gotlands folkliga Gotik, studier i den gottländska landsbyggdets byggnadskonst* i Rtg 1934, 57—95; men Roosval har fastholdt sit standpunkt i et skarpt svar *Gottländsk kronologi* i Rtg 1937, 185—204.

² Hertil kan føjes, at det samme gælder den ældste arkitektur i Lübeck. Visby opstod kort efter Lübeck, og de to byer har sikkert en parallel — omend paa mange punkter forskellig — udvikling. En sammenligning mellem arkitektur og byplan i Visby og Lübeck vilde sikkert give værdifulde oplysninger om Østersøens handel omkring 1200.

Dr. Mackeprangs klare, lille bog giver en nøgtern oversigt over, hvad vi ved og ikke ved. Om de jyske granitkirker ytrer han sig med meget forbehold, han siger kun, at ornamentikken i nogle tilfælde viser mod normannisk kunst (s. 30). Lundberg slaar derimod fast, at den jyske kvaderkirke som type er normannisk. Den gode hugstensteknik genfindes i Normandiet, og rumudformningen med den snævre korbue er engelsk. Her i landet vil man nok helst lade spørgsmaalet aabent til *Danmarks Kirker* er mere fremskredet.

I sit forord siger Lundberg, at han regner sig for elev af Roosval. Sammenligner man *Byggnadskonsten* med *Den baltiska nordens kyrkor* er forskellen dog mere iøjnefaldende end ligheden. »Lærens« bog er den sikreste, klar i sin begrænsning: geografisk: Østersøomraadet (underforstaaet særlig med hensyn til Sverige), stofmæssigt: kirkearkitekturen og metodisk: hovedformernes udvikling. Det er en bog, der ikke kan undværes. Heroverfor virker Lundbergs bog urolig. Men hvad han savner i uddybelse og sikkerhed, har han til gengæld i det nye stof: landsbykirkerne, den profane arkitektur og byplanerne og i de nye etnologisk- og kulturhistoriskprægede synspunkter.

Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden er en rig og fantasifuld bog, der er tegnet med brede strøg, angribelig paa mange omraader — her maa de svenske fagarkæologer sætte ind — men skrevet ud fra synspunkter, der er fulde af perspektiver og frugtbar for historikeren.

Hans Lassen.

Indenfor 16 og 17. aarh.s talrige rejsebeskrivelser — i reglen i form af dagbøger og journaler — indtager *Johan Albrecht von Mandelslos Journal und Observation (1637—1640)* udg. af Margrete Refslund-Klemann (Kbh. 1942, 233 Sider) en særstilling. Den er forfattet paa et senere tidspunkt end de i Hakluyts og Purchas' samlinger trykte, og dens forfatter tilhører ikke de nationer, der var de førende i tidens oversøiske handelsforetagender. Albrecht v. Mandelslo var en nordtysk adelsmand, der allerede som dreng var kommet i den gottorpske hertugs tjeneste. Da hertugen 1633, for at gøre et forsøg paa at faa del i den rige østasiatiske handel, sendte et gesandtskab til Moskva og Ispahan for at søge en handelsforbindelse etableret med Persien og Indien over land — ad de ældgamle karavaneveje, som ogsaa det engelske »Russian and Muscovy Company« gennem en aarrække havde benyttet — var Mandelslo medlem af delegationen. Efter forhandlingernes afslutning 1637 fortsatte han, der ikke havde faaet